

УДК 339.9:330.3:351.82(477)

Волинчук Ю.В., к.е.н., доцент

Герасим'як Н.В., к.е.н., доцент

Луцький національний технічний університет

ДЕРЖАВНА ПІДТРИМКА ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ У КОНТЕКСТІ ВИМОГ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

У статті розглянуто глобальні цілі сталого розвитку та досліджено особливості здійснення державної політики України для їх досягнення шляхом підтримки діяльності суб'єктів підприємництва. Визначено основні стратегічні засади реформування підприємницького середовища, висвітлено прикладні аспекти створення сприятливого бізнес-середовища на сучасному етапі.

Ключові слова: сталий розвиток, підприємництво, підприємницька діяльність, державна підтримка.

Волинчук Ю.В., Герасим'як Н.В.

ГОСУДАРСТВЕННАЯ ПОДДЕРЖКА ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В УКРАИНЕ В КОНТЕКСТЕ ТРЕБОВАНИЙ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ

В статье рассмотрены глобальные цели устойчивого развития и исследованы особенности осуществления государственной политики Украины для их достижения путем поддержки деятельности субъектов предпринимательства. Определены основные стратегические засады реформирования предпринимательской среды, охарактеризованы прикладные аспекты создания благоприятной бизнес-среды.

Ключевые слова: предпринимательство, предпринимательская деятельность, государственная поддержка, устойчивое развитие.

Volynchuk Yu., Gerasymiak N.

THE STATE SUPPORT OF ENTREPRENEURSHIP IN UKRAINE IN THE CONTEXT OF REQUIREMENTS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT

In the article the global aims of sustainable development are considered and the features of realization of public policy of Ukraine for their achievement by support of activity of business entities are investigated. Basic strategic principles of reformation of enterprise environment are defined, the applied aspects of creation of favorable business-environment on the modern stage are reflected.

Keywords: entrepreneurship, entrepreneurial activity, state support, sustainable development.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. За умов сучасних системних трансформацій економіки та суспільства України дослідження питань реформування підприємницької активності в стратегічному аспекті сталого розвитку представляє значний науковий та практичний інтерес. При цьому важливими залишаються державна підтримка та стимулювання розвитку соціо-еколого-економічної збалансованості в діяльності суб'єктів підприємництва. Як зазначено у Рекомендаціях парламентських слухань навесні 2016 року, саме «підприємницька ініціатива та збалансована державна політика, яка сприяє її реалізації, врятує економіку та прокладе шлях України до європейського успіху. Підприємництво, яке є втіленням динамізму, сміливості та чесною конкуренції, перетворює на реальність інноваційні ідеї та сприяє прогресу. Єдиною альтернативою економічному знищенню країни є чітка та сфокусована на пріоритетах державна політика розвитку малого та середнього бізнесу, визнання підприємництва однією з основних рушійних сил інновацій, зайнятості і ефективної, у тому числі соціальної, інтеграції до Європи. Це можливо за однієї умови – коли всі рішення приймаються виходячи з паритету інтересів держави, бізнесу та споживачів, що досягається в результаті постійного діалогу влади з бізнесом, експертним середовищем та громадянським суспільством» [1].

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. З актуальних питань діяльності суб'єктів господарювання на засадах сталого розвитку видається чимало наукових праць. Плідно працюють над цією проблематикою В.В. Волошин, А.С. Гальчинський, Б.М. Данилишин, Л.Г. Мельник, А.І. Бутенко, А.В. Карпінська, А.Ю. Чепуренко, Н.Л. Шлафман та інші вчені. Разом з тим, доцільно дослідити сучасні виклики сталого розвитку та прослідкувати взаємозв'язки в множині елементів державної політики сприяння суб'єктам підприємництва в Україні з урахуванням стратегічних можливостей.

Цілі статті. Відповідно, метою даного дослідження є висвітлення основних науково-практичних аспектів державної політики України щодо активізації та підтримки підприємницької діяльності як передумови сталого підвищення національної конкурентоспроможності.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Концепція сталого розвитку визнана світовою спільнотою як домінуюча ідеологія функціонування людства у ХХІ столітті і нині має досить серйозне напрацьоване інституційно-правове забезпечення. Зокрема, у вересні 2015 року в рамках 70-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН 193 держави-члени ООН одностайно прийняли глобальну програму викорінення бідності і забезпечення сталого майбутнього – Порядок денний у сфері сталого розвитку на період 2015-2030 рр. [2], яким було замінено попередньо діючий документ (2000-2015 рр. [3]). Визначений на 2015-2030 рр. Порядок денний, його конкретизація у 17 Цілях сталого розвитку та 169 завданнях переважно мають в своєму підґрунті необхідність залучення додаткових фінансових ресурсів, згенерувати які спроможне лише здорове економічне середовище в країні. Отже, оновленими та загально підтримуваними цілями сталого розвитку людства є наступні:

1. Подолання бідності у всіх її проявах в усьому світі.
2. Зупинення голоду, досягнення продовольчої безпеки, покращення харчування і сприяння сталому розвитку сільського господарства.
3. Забезпечення здорового способу життя та сприяння благополуччю населення усіх вікових категорій.
4. Забезпечення всеохоплюючої та якісної загальної освіти та заохочення до навчання упродовж життя усіх категорій населення.
5. Досягнення гендерної рівності та надання рівних із чоловіками можливостей розвитку для жінок та дівчат.
6. Забезпечення загального доступу кожного до систем водопостачання та засобів санітарії.
7. Забезпечення доступу кожного до прийнятної за ціною, безперебійного, сталого та сучасного енергопостачання.
8. Сприяти всезагальному та сталому економічному розвитку, зайнятості населення та запровадженню гідних умов праці для усіх верств населення.
9. Побудова стійкої інфраструктури та сприяння сталому розвитку індустріалізації та впровадженню інновацій.
10. Зменшення нерівності всередині країн та між країнами.
11. Сприяння інтегрованості, безпеці, пристосовуваності до змінюваних умов та сталості міст.
12. Впровадження принципів сталого споживання та виробництва продукції.
13. Вжиття термінових заходів з метою подолання наслідків зміни клімату.
14. Збереження та раціональне використання океанів, морів та морських ресурсів.
15. Впровадження заходів сталого управління лісовим фондом, подолання опустелювання, зупинення процесу деградації земель та втрати біологічної різноманітності.
16. Сприяння розбудові справедливих, мирних та відкритих спільнот.
17. Активізація та посилення глобального партнерства в інтересах сталого розвитку.

Президент України П. Порошенко у своєму виступі на Саміті ООН зазначив, що «для досягнення Цілей сталого розвитку на національному рівні Україна здійснюватиме нові програми і проекти, які на практиці забезпечать макроекономічну стабільність, екологічний баланс та соціальну згуртованість. ЦСР служитимуть в якості загальної основи для подальших перетворень в Україні».

В Україні у процесі визначення Цілей сталого розвитку, відповідних завдань та показників на довгострокову перспективу необхідно враховувати глобальні орієнтири розвитку, принципи сталого розвитку та суспільну думку щодо бачення майбутнього розвитку. Світовий досвід свідчить, що суспільний прогрес значною мірою залежить від підтримання балансу між цілями підтримки економічного зростання, конкурентоспроможності бізнесу, забезпечення екологічної безпеки та зменшення соціальної нерівності. Для досягнення довгострокових цілей необхідно послідовно виконувати визначені коротко- та середньострокові завдання. Передумовами досягнення всіх без винятку цілей розвитку є якісне управління, викорінення корупції, суспільна підтримка. Відповідно належне управління, чесна та прозора влада, участь населення у прийнятті рішень та контролюванні їх виконання мають враховуватись при формулюванні стратегічних цілей [4].

Таким чином, розвиток та реформування економіки України повинні опиратися на засади концепції сталого розвитку та, водночас, відображати особливості національної ідентифікації. Тому, на даний час вже затверджено Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» [5], метою якої визначено впровадження в Україні європейських стандартів життя та вихід України на провідні позиції шляхом реалізації 62 реформ та програм розвитку в рамках чотирьох векторів руху. Зокрема, такими векторами є:

1) вектор розвитку – забезпечення сталого розвитку держави, проведення структурних реформ та, як наслідок, підвищення стандартів життя. Україна має стати державою з сильною економікою та з передовими інноваціями;

2) вектор безпеки – забезпечення гарантій безпеки держави, бізнесу та громадян, захищеності інвестицій і приватної власності. Україна має стати державою, що здатна захистити свої кордони та забезпечити мир не тільки на своїй території, а й у європейському регіоні. Визначальною основою безпеки має також стати забезпечення чесного і неупередженого правосуддя, невідкладне проведення очищення влади на всіх рівнях та забезпечення впровадження ефективних механізмів протидії корупції. Особливу увагу потрібно приділити безпеці життя та здоров'я людини, що неможливо без ефективної медицини, захищеності соціально вразливих верств населення, безпечного стану довкілля і доступу до якісної питної води, безпечних харчових продуктів та промислових товарів;

3) вектор відповідальності – забезпечення гарантій, що кожен громадянин, незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних або інших ознак, матиме доступ до високоякісної освіти, системи охорони здоров'я та інших послуг в державному та приватному секторах. Територіальні громади самостійно вирішуватимуть питання місцевого значення, свого добробуту і нестимуть відповідальність за розвиток всієї країни;

4) вектор гордості – забезпечення взаємної поваги та толерантності в суспільстві, гордості за власну державу, її історію, культуру, науку, спорт. Україна повинна зайняти гідне місце серед провідних держав світу, створити належні умови життя і праці для виховання власних талантів, а також залучення найкращих світових спеціалістів різних галузей.

Підкреслимо, що Стратегією окремо визначено десять першочергових реформ, серед яких виокремлено *дерегуляцію та розвиток підприємництва*, адже ключовою умовою сталого економічного розвитку є активна підприємницька діяльність в країні, зокрема, в сфері малого та середнього бізнесу. Даний сектор посідає ключове місце в

економіці за кількістю, зайнятістю та обсягом реалізації. Згідно статистичних даних, у 2014 році (без урахування діяльності банків, бюджетних установ, тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції) у загальній кількості суб'єктів господарювання в Україні, яких налічувалось близько 1,93 млн, понад 99,9 % становили суб'єкти малого та середнього підприємництва. З них 16,6 тис. суб'єктів середнього підприємництва (0,9 % від загальної чисельності суб'єктів підприємництва), 1,9 млн – суб'єкти малого та мікропідприємництва (99,1 % від загальної чисельності суб'єктів господарювання). Водночас, великих підприємств у 2014 році налічувалось лише 497. На українському ринку праці у даному секторі зайнято 6,9 млн осіб (в тому числі у ФОП 2,5 млн осіб), що становить 78,2 % від загальної чисельності зайнятих на суб'єктах підприємництва, або 40 % від зайнятого населення працездатного віку. При цьому малим та середнім підприємництвом сформовано 60,9 % обсягу реалізованої продукції (товарів, послуг), в т. ч. суб'єктами середнього підприємництва 1 735,9 млрд. грн (38,9 % від загального обсягу), малого (в т. ч. мікропідприємництва) – 981,3 млрд. грн (22 % відповідно) [6].

Згідно положень Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», середньостроковою метою стосовно дерегуляції та розвитку підприємництва є створення сприятливого середовища для ведення бізнесу, розвитку малого і середнього підприємництва, залучення інвестицій, спрощення міжнародної торгівлі та підвищення ефективності ринку праці. Передбачаються такі заходи, як:

- скорочення кількості документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності та видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню;
- скасування регуляторних актів, які ускладнюють ведення підприємницької діяльності;
- скорочення кількості органів державного нагляду (контролю);
- надання послуг для громадян та бізнесу в електронному вигляді;
- приведення системи технічного регулювання у відповідність із європейськими вимогами;
- завершення реформування системи державного контролю за безпечністю та якістю харчових продуктів;
- гармонізація із законодавством ЄС положення законодавства України щодо захисту прав національних та іноземних інвесторів та кредиторів, захисту економічної конкуренції;
- запровадження стимулюючих механізмів інвестиційної діяльності тощо.

В результаті дискусії під час парламентських слухань «Розвиток підприємництва в Україні та підтримка малого і середнього бізнесу» [1] було напрацьовано пріоритетні напрями та окремі заходи державної політики, спрямованої на стимулювання підприємницької ініціативи для забезпечення економічного зростання України, в розрізі п'яти сфер: регуляторної політики, податкової та митної політики, кредитної політики, експортної політики, освітньої політики. Зазначимо, що заходи відзначаються досить конкретним та чітким змістовним сучасним наповненням, адресовані законодавчій та виконавчій гілкам влади в країні, характеризуються необхідністю систематичної взаємодії Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України. Наприклад, можемо відзначити такі кроки економічно спрямованого блоку:

1) у сфері регуляторної політики:

- продовжити тимчасовий мораторій на проведення перевірок контролюючими органами, який надасть «перепочинок» для малого і середнього бізнесу в умовах економічної кризи та дасть уряду час для глибокого реформування системи органів державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності;
- з метою оперативного розгляду проблем бізнесу та стану справ щодо реалізації державної політики у сфері розвитку підприємництва, запобігання страйкам та виступам у підприємницькому середовищі запровадити проведення форумів (нарад з бізнесом) на загальнодержавному рівні – один раз на півріччя, у регіонах –

щоквартально;

- з метою захисту законних прав підприємців та в рамках виконання положень Меморандуму про економічну та фінансову політику та Порядку денного асоціації між Україною та ЄС забезпечити впровадження оновленої методології оцінки регуляторного впливу проектів регуляторних актів на підставі проведення оцінки витрат та економічних вигод (cost-benefit analysis) та М-тесту (SME-test);

- забезпечити неухильне дотримання законодавства щодо створення та ведення Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань шляхом об'єднання його з Єдиним ліцензійним реєстром та Реєстром документів дозвільного характеру тощо;

2) у сфері податкової та митної політики:

- прийняти законопроекти, спрямовані на лібералізацію податкової системи, зниження фіскального тиску на фонд оплати праці, спрощення адміністрування податків та обов'язкових платежів, запровадження інвестиційних стимулів для нових виробництв та інтелектуальномістких видів діяльності, запровадження диференційованих моделей оподаткування з метою детінізації підприємницької діяльності та забезпечення умов прискореного економічного зростання;

- звільнити від оподаткування реінвестування прибутку в реальному секторі економіки, а також усунути інвестиційно контрпродуктивні податкові та митні бар'єри для ввезення на митну територію України обладнання і устаткування виробничого призначення та комплектуючих до нього з метою реалізації інвестиційних проектів (проектів зі створення нових виробництв) з одночасним встановленням контролю за цільовим використанням такого обладнання;

- забезпечити роботу «єдиного вікна» під час митного контролю та оформлення товарів, запровадити автоматизований оперативний обмін інформацією з митними службами іноземних держав, синхронізовану обробку документів, створити об'єднані потоки інформації і єдиний для всіх контролюючих служб набір даних шляхом приєднання України до комп'ютеризованої транзитної системи Європейського Союзу (NCTS) тощо;

3) у сфері кредитної політики:

- законодавчо забезпечити механізми трансформації міжнародних запозичень України у кредитні ресурси для малого і середнього бізнесу з обмеженням маржі кредитора для здешевленого позикового фінансування малого і середнього бізнесу;

- розробити і законодавчо запровадити механізми фінансово-кредитної підтримки новостворених мікропідприємств, що використовують франчайзингову модель, суб'єктів підприємництва, що провадять діяльність у галузі агропромислового виробництва, а також які реалізують і впроваджують енергозберігаючі та ресурсозберігаючі проекти;

- розробити та затвердити Комплексну державну програму розвитку соціального підприємництва та сприяння підприємницьким ініціативам внутрішньо переміщених осіб, в якій передбачити критерії надання та механізми державної підтримки тощо.

Разом з тим, наприклад, визнається відставання України від провідних країн світу у сфері нарощення середньо- та високотехнологічного експорту і передбачається досягнення до 2020 року частки товарів з високою доданою вартістю та послуг у структурі експорту України лише не менше 10 %, що, на нашу думку, є незначним показником використання реального експортного потенціалу для країни, яка прагне відійти від стереотипу сировинного приросту в міжнародних торговельних потоках.

Слід визнати активізацію діяльності Міністерства економічного розвитку і торгівлі України щодо прогресивної підтримки підприємницького середовища. Зокрема, запущено Європейську програму підтримки малого та середнього бізнесу (Competiveness of Small and Medium Enterprises, COSME [7]), яка складається з 25 підпрограм за трьома напрямками: полегшення виходу на зовнішні ринки; поліпшення

умов для конкурентоспроможності; формування культури ведення бізнесу. Серед цих програм: включення в Європейську мережу підприємств (European Enterprise network, EEN), пріоритетами якої є комерціалізація інновацій, трансфер технологій, захист прав інтелектуальної власності тощо; Еразмуз для молодих підприємців; інтернаціоналізація кластерів малого та середнього підприємництва; розвиток туризму; полегшення доступу до державних закупівель та багато інших. Також Міністерством підтримується проект UNLIMIT UKRAINE [8], ініційований Європейською Бізнес-Асоціацією, що має на меті надати поштовх молодому українському бізнесу до зростання та розвитку шляхом отримання консультацій, інформаційної підтримки, налагодження бізнес-контактів тощо в просуванні власної креативної, інноваційної, якісної продукції.

Найбільш відомим підходом до оцінки підприємництва в країні є рейтинг Світового банку Doing Business, що репрезентує простоту ведення підприємницької діяльності на базі 10 індикаторів в 189 країнах. Компоненти рейтингу оцінюють нормативні акти, що регулюють діяльність малих і середніх підприємств протягом усього життєвого циклу, та їх фактичне використання на практиці. У минулому році Україна зайняла лише 83 позицію, що є надто слабким сигналом для іноземних інвесторів. Тоді як, на думку заступника міністра юстиції України А. Янчука, кожен пункт позиції в рейтингу Doing Business дорівнює 150-600 млн дол. США інвестицій. Поточний рейтинг свідчить про значні труднощі ведення підприємницької діяльності в Україні. Зокрема, підключення до системи електропостачання в Україні експерти оцінюють в п'ять процедур і в 260 днів, отримання дозволів на будівництво – 10 процедур і 67 днів. З метою покращення бізнес-клімату в Україні та підвищення позицій України у рейтингу Doing Business, Мінекономрозвитку спільно з Офісом ефективного регулювання (Better Regulation Delivery Office), підготувало дорожню карту, виконання якої має вивести Україну в ТОП-20 країн світу вже у 2017 році [9]. При цьому розроблено 43 практичні заходи, з яких станом на серпень 2016 року виконано лише один (зменшення ставки Єдиного соціального внеску), тоді як решта перебуває в процесі розробки, погодження чи імплементації. Крім того, можна констатувати, що частина заходів не виконується взагалі (щодо спрощення процедури банкрутства, прискорення реєстрації нерухомого майна, доступу нотаріусів до демографічного реєстру, запровадження принципу «єдиного вікна» під час перетину вантажами митного кордону України) [10]. Тому, на нашу думку, за сприятливого розвитку обставин підприємницького середовища, все ж варто очікувати більш тривалого проміжку часу і враховувати інші індикатори бізнес-клімату, серед яких доходність державних цінних паперів, стан банківської системи, динаміка курсу національної грошової одиниці, динаміку детінізації економіки тощо.

Відзначимо зацікавленість та сприяння європейських партнерів у позитивних економічних зрушеннях в Україні. Одним із підтверджень цьому є програма «Підтримка України з боку ЄС у відновленні економіки» (EU SURE) із загальним бюджетом у розмірі 95 млн. євро до 2020 року, що складається з 4 компонентів: підтримка процесу дерегуляції; фонду гарантування кредитів для малого і середнього бізнесу; програми навчання для підприємців; відкриття 15 регіональних центрів малого і середнього бізнесу. Щодо останнього, то нині в рамках ініціативи «EU4Business» розвивається мережа із 15 центрів підтримки малого та середнього бізнесу в регіонах України, в яких зацікавлені особи зможуть отримати професійну фахову консультацію з питань, необхідних для початку та просування бізнесу, отримання кредитів, модернізації та виходу на міжнародні ринки. Перші центри підтримки бізнесу вже функціонують у містах Львові та Києві, а робота із відкриття ведеться у Харкові, Одесі, Івано-Франківську, Рівному, Хмельницькому, Вінниці, Чернігові, Миколаєві, Кіровограді, Полтаві, Дніпрі, Краматорську та Запоріжжі. Особливу увагу центри

підтримки підприємництва приділятимуть підприємцям-початківцям у сільському господарстві, енергоефективності, екологічному господарюванні, підвищенні якості суспільних послуг та інфраструктури, інноваційних технологіях.

Висновки. Таким чином, реалізація розглянутих стратегічних та тактичних цілей та заходів, спрямованих на розвиток ефективного підприємництва, забезпечуватиме суспільно корисне, екологічно безпечне та бізнес-орієнтоване стаке зростання економіки України. Адже збалансована і дієва державна підтримка малого та середнього підприємництва дозволить нарощувати підприємницькі ініціативи, посилювати ринкову конкуренцію, генерувати виробництво продукції з високою доданою вартістю, розширювати інвестиційні можливості, продукувати появу нових робочих місць в країні та виникнення низки суміжних позитивних синергетичних ефектів.

Список використаних джерел:

1. Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Розвиток підприємництва в Україні та підтримка малого і середнього бізнесу»: Постанова Верховної Ради України № 1090-19 від 13.04.2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1090-19>
2. Преобразование нашего мира: Повестка дня в области устойчивого развития на период до 2030 года : Утверждена резолюцией 70/1 2 Генеральной Ассамблеи от 25 сентября 2015 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N15/291/92/PDF/N1529192.pdf?OpenElement>
3. Декларация тысячелетия Организации Объединенных Наций : Утверждена резолюцией 55/2 Генеральной Ассамблеи от 8 сентября 2000 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_621
4. Україна: від Цілей розвитку тисячоліття до Цілей сталого розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.un.org.ua/ua/tsili-rozvytku-tysiacholittia/tsili-staloho-rozvytku>
5. Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020» : Указ Президента України від 12.01.2015 №5/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>
6. Стратегія розвитку малого і середнього підприємництва в Україні на період до 2020 року : проект Постанови Кабінету Міністрів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=29c94bc5-77f2-44af-bbf4-5f13e382a3b2&title=ProektPostanoviKabinetuMinistrivUkrainiproZatverdzhenniaStrategiiRozvitkuMalogoISerednogoPidprijmilstvaVUkrainiNaPeriodDo2020-Roku>
7. COSME is the EU programme for the Competitiveness of Enterprises and Small and Medium-sized Enterprises [Electronic Resources]. – Mode to access : <https://ec.europa.eu/easme/en/cosme>
8. UNLIMIT UKRAINE by European Business Association [Electronic Resources]. – Mode to access : http://unlimitukraine.com.ua/tell_about_buinness/
9. Про затвердження плану дій щодо імплементації кращих практик якісного та ефективного регулювання, відображених Групою Світового банку у методології рейтингу «Ведення бізнесу» на 2016 рік : Розпорядження Кабінету Міністрів України № 1406-2015-р від 16.12.2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1406-2015-p>
10. Рейтинг Світового банку Doing Business [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=232ba380-67ec-4689-a90e-f67da7840f9e&title=DoingBusiness>

Рецензент д.е.н., професор Вахович І.М.